

MACIEJ KOŹMIŃSKI

WĘGRY W CZASOPIŚMIENICTWIE HISTORYCZNYM

(Przegląd za okres: lipiec 1960—czerwiec 1965)

Węgry jako samoistny przedmiot badań historycznych w piśmiennictwie światowym występują jedynie sporadycznie. Historia Węgier lat 1848—1867 pojawia się w literaturze światowej w związku z dziejami Austrii, Wiosny Ludów i historii dyplomatycznej Europy. Okres 1867—1918 omawiany jest w kontekście problemów dualistycznej monarchii: ustrojowych, narodowościowych lub polityki międzynarodowej. Wydarzenia lat 1918—1945 są obiektem badań, o ile dotyczą problemów międzynarodowych, postanowień traktowych 1919—1920, ich realizacji, skutków politycznych, wreszcie drugiej wojny światowej. Historycy radzieccy ponadto kładą nacisk na dzieje przemian gospodarczo-społecznych, historię węgierskiego ruchu robotniczego i Węgierskiej Republiki Rad 1919 r.

Węgrzy, badacze własnej historii narodowej, odmiennie, prowadzą wszechstronne badania dziejów wewnętrznych swego kraju, nie tracąc z oczu wyżej wymienionych elementów powszechnodziejowych.

Tego rodzaju podział ról pomiędzy historyków dziejów powszechnych pracujących poza Węgrami a badaczy węgierskich w przedmiocie historii Węgier wynika z faktu, że dzieje Węgier w interesującym nas stuleciu (1848—1945) były nierozdzielne od dziejów Europy Środkowej oraz iż badanie historii wewnętrznej Węgier, a nawet ich kontaktów międzynarodowych, związane jest ze zrozumiałymi trudnościami warsztatowymi (język)¹.

Reprezentatywne dla historiografii węgierskiej są następujące wydawnictwa periodyczne: „Acta Historica” i „Történelmi Szemle” — wy-

¹ Opinię tę w odniesieniu do języka potwierdza H. Batowski, *Z najnowszych badań o rozpadzie monarchii austro-węgierskiej*, „Kwartalnik Historyczny”, 1965, nr 2, s. 418, a także tenże, *Rozpad Austro-Węgier 1914—1918*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1965, s. 7.

dawnictwa Węgierskiej Akademii Nauk, „Századok” — wydawnictwo Węgierskiego Towarzystwa Historycznego, „Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae”, Sectio Historica — wydawnictwo Uniwersytetu Budapeszteńskiego, „Agrártörténeti Szemle” — wydawnictwo Komitetu Historii Agrarnej W.A.N., „Párttörténeti Közlemények” — wydawnictwo Instytutu Historii Partii przy KC WSPR oraz „Hadtörténelmi Közlemények” — wydawnictwo Wojskowego Instytutu Historycznego².

Możliwie pełną informację bibliograficzną dotyczącą węgierskiego piśmiennictwa historycznego za lata 1959—1963, zarówno druków zwartych, jak i pozycji czasopiśmienniczych, znajdziemy w wydanym z okazji XII Kongresu Nauk Historycznych w Wiedniu dwutomowym wydawnictwie: *Nouvelles études historiques*³. Podobnie wyczerpujące dane o tematyce, stanie i wynikach badań historycznych podejmowanych na uniwersytetach węgierskich znajdziemy w omówieniu zawartym w „Acta Historica” z 1963 r.⁴ Osobnych opracowań doczekały się w interesującym nas okresie dzieje i dorobek piśmiennictwa na temat Węgierskiej Republiki Rad⁵, zawierające obok krytycznego omówienia puścizny pamiętni-

² Dalej w przypisach stosujemy skróty: AH — „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae”; TSz. — „Történelmi Szemle”; AUSB — „Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae”, Sectio Historica; ASz. — „Agrártörténeti Szemle”; PtK — „Párttörténeti Közlemények”; HK — „Hadtörténelmi Közlemények”. Inne tytuły, cytowane rzadziej, podajemy w pełnym brzmieniu. Warto nadmienić, iż prócz wspomnianych wyżej czasopism istnieje wiele innych podejmujących tematykę historyczną wydawnictw uniwersytetów i wyższych szkół pedagogicznych w Eger, Debrecen, Szeged oraz wydawnictwa takie, jak: „Acta Ethnographica A.S.H.”, „Acta Juridica A.S.H.”, „Acta Linguistica A.S.H.”, „Acta Litteraria A.S.H.”, „Studia Slavica A.S.H.”, szereg dalszych pism poświęconych naukom społecznym („Társadalmi Szemle”), statystyce historycznej („Történeti Statisztikai Közlemények”), archiwistyce („Levéltári Közlemények”), historii sztuki („Művészettörténeti Értesítő”), etnografii (Néprajzi Értesítő), a także inne, cytowane w niniejszym opracowaniu rzadziej. Szeregu wydawnictw seryjnych, nieperiodycznych i kilku roczników nie uwzględniamy wcale lub jedynie w minimalnym stopniu. Publikacje naukowe zawarte w czasopismach krajów sąsiadujących z Węgrami powołujemy jedynie sporadycznie, mając na względzie osobne omówienia zawarte w niniejszym tomie.

³ *Nouvelles études historiques publiées a l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois*, t. II, Budapest 1965, Akadémiai Kiado, s. 477—629, bibliografia rozumowana za okres 1959—1963. Podobne wydawnictwo wydano z okazji XI Kongresu w Sztokholmie, *Études historiques...*, t. I—II, Budapest 1960, Akadémiai Kiado, rec.: K. K o r a n y i, „Kwartalnik Historyczny”, R. LXIX, 1962, nr 2, s. 232—33.

⁴ A. U r b á n, *La recherche historique dans les Universités de Hongrie (1957—1962)*, AH, t. X, 1963, nr 1—2, s. 117—154.

⁵ A. S i k ó s, *Dannye k istoriografii riwolucyi 1918—1919 godow w Wiengrii*, AH, t. XI, 1964, nr 3—4; tenże, *Adalékok az 1918—1919. évi magyarországi for-*

karskiej współczesnych wydarzeniom polityków węgierskich (w pierwszym rządzie M. Károlyi) obraz walki ideologicznej wokół zagadnień Rewolucji Październikowej na Węgrzech (1918) i Węgierskiej Republiki Rad (1919), rozgrywającej się aż po lata trzydzieste w środowisku emigracyjnym węgierskiej socjaldemokracji oraz lewicy socjalistycznej i komunistycznej⁶. Również dziejopisarstwo (wydawnictwa źródeł, opracowania monograficzne, artykuły i przyczynki) Węgier w drugiej wojnie światowej⁷ zostało zebrane i omówione, niezależnie od bieżącej bardzo szczegółowej bibliografii, na łamach wspomnianych „Hadtörténeti Közlemények”, we francuskim „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”⁸, lecz siłą rzeczy doprowadzono informacje o nim jedynie do połowy 1961 r. Przegląd badań nad historią związków zawodowych znajdujemy w artykule Ernő Kabos w „Párttörténeti Közlemények” z 1964 r.⁹

Dodatkowe dane odnośnie do historiografii węgierskiej (publikacji w czasopismach) lat ostatnich czerpać możemy z zestawień bibliograficznych opublikowanych w ostatnim czasie przeglądów, podręczników i większych monografii, jednakże zawierają one w pierwszym rzędzie wykazy drukowanych źródeł i opracowań monograficznych¹⁰. W czasopismach znajdujemy informacje o wpływie H. Th. Bucklego¹¹ na węg-

radalmak historiografijához, PtK, t. VI, 1960, nr 4, s. 24—67; tenże, *Kommunista szerzők, marxista feldolgozások az 1918—1919 évi magyarországi forradalmakról a két világháború között*, tamże, t. IX, 1963, nr 4, s. 29—69.

⁶ Sikós, *Dannye k istoriografii riwoluucyi 1918—1919 godow w Wiengrii...*

⁷ Węgierskie wydawnictwa źródeł do dziejów polityki zagranicznej Węgier w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej i w czasie jej trwania były recenzowane w czasopismach polskich. Patrz recenzje: *Diplomáciai Iratok Magyarországnak Külpolitikájához 1936—1945*, t. I i IV, rec.: J. Reychman, „Kwartalnik Historyczny”, R. LXX, 1963, nr 4, s. 1044—1047; M. Koźmiński, „Sprawy Międzynarodowe”, 1962, nr 1, s. 133—138, 1963, nr 10, s. 132—137.

⁸ Th. Schreiber, *Historiographie Hongroise de la deuxième guerre mondiale*, „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”, October 1961, nr 44, s. 39—56.

⁹ E. Kabos, *Szakszervezet történet kutatómunkja Magyarországon*, PtK, t. X, 1964, nr 4, s. 3—30.

¹⁰ Z ważniejszych i użyteczniejszych, a uwzględniających materiał czasopiśmienniczy, zob. m. in.: przegląd historiografii węgierskiej pióra E. Arato, *Die ungarische Geschichtschreibung nach 1945 und ihre Aufgaben*, „Jahrbuch für Geschichte UdSSR und der Volksdemokratischen Länder Europas”, t. VIII, 1964, s. 375—424; E. Niederhauser, *Beiträge zur Bibliographie der Geschichte der slawischen Völker in der ungarischen bürgerlichen Geschichtschreibung*, „Studia Slavica A.S.H.”, t. VI, 1960, z. 3—4, s. 457—473; [A. Siklos], *Bibliografia Magyarországnak legújabbkori történelméhez. Magyarország legújabbkori történetére vonatkozó, 1954—1962 Között megjelent fontosabb könyvek, tanulmányok, cikkek...* Budapest 1962, Tankönyvkiadó, s. 107.

¹¹ A. Várkonyi, *Buckle and Hungarian Bourgeois Historiography*, AH, t. X, 1963, nr 1—2, s. 49—87.

gierską historiografię burżuazyjną oraz rozważania na temat kształtowania się poglądów historyków węgierskich międzywojennego dwudziestolecia pod wpływem *Trzech pokoleń* Gy. Szekfü¹².

W niniejszym opracowaniu zajmujemy się jedynie niektórymi artykułami w czasopismach naukowych dotyczącymi Węgier, a ilustrującymi w przybliżeniu stan i postępy piśmiennictwa omawiającego ich dzieje.

*   *
*
*
*

Liczne prace syntetyczne podbudowywane są przez próby analizy cech szczególnych społeczeństwa węgierskiego drugiej połowy XIX i początków XX w. Rozpatrując poziom rozwoju gospodarczego węgierskiej części monarchii Habsburgów, podziały klasowe, warstwowe, narodowościowe i wyznaniowe, zwraca się uwagę na dynamikę przemian społecznych, ich uzasadnienia dla Węgier szczególne, np. odmienny niż na zachodzie Europy, a także na Bałkanach i w Rosji, skład burżuazji narodowej wywodzącej się ze szlachty i cechowego mieszczaństwa (a więc wprost ze struktury feudalnej)¹³. Badania stanu i składu społeczeństwa jako całości idą w parze ze szczegółowymi studiami poszczególnych jego klas i warstw.

Tak np. na łamach wspomnianych „Agrártörténeti Szemle” spotykamy obszerne opracowanie dotyczące składu i proporcji pomiędzy poszczególnymi warstwami ludności rolniczej Austro-Węgier ok. 1900 r.¹⁴ Autor

¹² Gy. Méri, *Az ellenforradalom történetiszemléletének képezése és a Szekfü Gyula „Három Nemzedéke”*, TSz., t. V, 1962, nr 3—4, s. 358—369. Patrz też: tenże, *Szekfü Gyula történetiszemléletének bírálatához*, „Századok”, 1960, nr 1—3, s. 15.

¹³ P. Hanak, *Skizzen über die ungarische Gesellschaft am Anfang des 20. Jahrhunderts*, AH, t. X, 1963, nr 1—2, s. 1—47, a także: J. Daneš, *A Magyar „Középosztály” kérdéséhez* (o problemach węgierskiej „klasy średniej”), „Századok”, 1965, nr 1—2, s. 132—151; J. Katona, *Types of Work Groups and Temporary Associations of Seasonal Labor in the Age of Capitalism*, „Acta Ethnographica A.S.H.”, t. XI, 1962, z. 1—2, s. 31—84.

¹⁴ T. Kolossa, *Adatok az agrárnépesség összetételéhez az Osztrák-Magyar Monarchiában (1900 körül)*, ASz., t. IV, 1962, nr 1, s. 95—128; tenże, *Beiträge zur Verteilung und Zusammensetzung des Agrarproletariats in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1900)*, [w:] *Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, Budapest 1961, s. 239—265; o kształtowaniu się i przeobrażeniach w strukturze ludności rolniczej w ujęciu przestrzennym patrz też: A. Kiss, *Az agrárnépességi viszonyok területi alakulása Magyarországon 1880—1960*, „Demográfia”, t. IV, 1961, nr 1, s. 50—90; o problematyce historii chłopstwa na Węgrzech w okresie kapitalizmu: J. Szabó, *A parasztság történelmének problematikája Magyarországon a kapitalizmus korszakban*, „Századok”, 1961, nr 6, s. 848—861.

stawia sobie za cel „dostarczenie materiału dla zarysowania poszczególnych typów rozwoju agrarnego w monarchii austro-węgierskiej”.

Polityka rolna, jej efekty — to temat artykułów, z których ważniejsze dotyczą kolejno: postanowień rządu republikańskiego 1848 r. o zasadach likwidacji powinności pańszczyźnianych (o formach odszkodowań dla właścicieli ziemskich, np. ulgi podatkowe, o likwidacji sądownictwa patrymonialnego, o regulacji sposobu użytkowania niepodzielonych wspólnych łąk, pastwisk i lasów przez dwór i chłopa)¹⁵; polityki interwencyjnej rządu w odniesieniu do produkcji rolnej w okresie kryzysu gospodarczego lat 1929—1933¹⁶, gdzie znajdujemy ciekawe uwagi o współczesnych poglądach na drogi wyjścia z kryzysu w państwach eksportujących produkty rolne oraz informacje o przedsięwziętych próbach w tym zakresie (sztywne ceny skupu, system cen minimalnych, interwencyjne zakupy, premie eksportowe, środki organizacyjne dla utrzymania produkcji i eksportu ziemniaków, win, produktów zwierzęcych itp.); reform rolnych w krajach wschodnioeuropejskich¹⁷ (od Estonii po Grecję) w latach 1917—1939, ich tła społecznego i politycznego, założeń i realizacji na obszarach o podobnej przecież strukturze gospodarczo-społecznej i o podobnym rozwoju historycznym (co stwarza doskonale tło porównawcze dla oceny, na zasadzie *diferentia specifica*, węgierskich oktrojowanych reform rolnych dwudziestolecia międzywojennego); wreszcie przebiegu i oceny węgierskiej rewizji czechosłowackich reform rolnych na obszarach przyłączonych do Węgier w rezultacie pierwszego arbitrażu wiedeńskiego¹⁸.

O działalności politycznej węgierskich stronnictw chłopskich należy ponadto wspomnieć w związku z informacjami o radykalnych ruchach robotników rolnych w pierwszych latach systemu kontrrewolucyjnego

¹⁵ Gy. Spira, *Tarnóczy Kazmér kísérlete az 1848 i jobbágyfelszabadítás megszoritására*, ASz., t. IV, 1962, nr 1—2, s. 266—277, warto także wspomnieć dla okresu późniejszego: J. Puskás, *A magyarországi mezőgazdaság töké fejlődésének vizsgálata az 1895 évi üzemsztatisztika adatai alapján* TSz., t. III, 1960, nr 4, s. 446—478, artykuł omawiający rozwój kapitalizmu w rolnictwie.

¹⁶ M. Szuhay, *Az állami beavatkozási politika szerepe a mezőgazdasági terményértékesítésben az 1929—33-as gazdasági válság időszakában*, ASz., 1962, nr 1—2, s. 157—181, łączy się z tym J. Puskás, *A földbirtok bérbeadása Magyarországon az 1935. évi mezőgazdasági statisztika adatai alapján*, TSz., VI, 1963, nr 3—4, s. 356—385.

¹⁷ J. Dolmányos, *A kelet európai földreformok néhány problémája (1917—1939)*, ASz., 1962, nr 1—2, 3—4, 1963, nr 1—2, 3, 4, 1964, nr 1—2, 3—4 oraz Supplementum 1964.

¹⁸ L. Tilkovszky, *A csehszlovák földreform magyar revíziója az első bécsi döntéssel átcsatolt területen (1938—1945)*, ASz., 1865, nr 1—2, s. 113—142, tegoż autora w ujęciu nieco szerszym: *Az első bécsi döntés gazdasági és szocialis következményei a Magyarországhoz átcsatolt területen*, tamże, 1964, nr 1, s. 87—111.

(sierpień 1919—1923)¹⁹, ze względu na opublikowane dokumenty przywódcy Niezależnej Partii Drobnych Rolników Bajcsy-Zsilinszkiego, memoriały dla rządu Kallaya z lipca 1943 r. o zmiany w wewnętrznej i zagranicznej polityce Węgier²⁰ oraz z uwagi na publikowane materiały odnoszące się do planu reform rolnych na Węgrzech podjętego przez wyżej wspomnianą partię²¹. Wreszcie dane o ruchach chłopskich w 1945 r. znajdujemy w socjologiczno-historycznych materiałach odnoszących się do nastrojów biednego chłopstwa w roku zakończenia wojny²², a ekonomiczno-historyczną analizę procesu stratyfikacji społecznej ludności rolniczej w latach powojennych poznajemy na przykładzie regionalnych badań nad tym zjawiskiem w powiecie Somogy²³.

W odniesieniu do problemów społecznych wsi węgierskiej w okresie kapitalizmu wysunięto w ostatnich latach dalsze postulaty badawcze, motywując je znaczeniem kwestii rolnej w dziejach Węgier. Sugeruje się dalsze badania nad rozwarstwieniem wsi oraz proletaryzacją części chłopstwa jako funkcją i jedną z sił sprawczych przemian społecznych²⁴.

Wzrastające znaczenie w dziejach Węgier proletariatu miejskiego, klasy robotniczej, zaznaczające się szczególnie w drugiej połowie interesującego nas stulecia, oraz objęcie władzy po drugiej wojnie światowej przez jej polityczną reprezentację nie mogły nie wywrzeć wpływu na wzrost zainteresowań dziejami ruchu robotniczego i kierunków politycznych z nim związanych²⁵. Powstanie klasy robotniczej i geneza ruchu robotniczego są przedmiotem omówienia, w którym znajdujemy pod ręcznikowe informacje o roli proletariatu miejskiego w rewolucji 1848—1849, w walkach antyhabsburskich, przy jednoczesnym dążeniu do uzy-

¹⁹ K. Szakács, *A mezőgazdasági munkásság mozgalmának és szervezetszervezetének alakulása a ellenforradalom első éveiben (1919 augusztus — 1923)*, PtK, 1962, nr 1, s. 14—51.

²⁰ Bajcsy-Zsilinszky dokumentumok, „Századok”, 1965, nr 1—2, s. 172—205.

²¹ F. Donáth, *Egy elkésett program (A Független Kisgazda Párt földreform tervszervezete)*, ASz., 1962, nr 1—2, s. 278—292.

²² F. Donáth, *Ki jogosult a földre? (Szegényparasztok vitái 1945-ben a földfelosztása körül)*, ASz., 1965, nr 1, s. 1—50; o gospodarczo-społecznym podłożu i genezie tych ruchów: J. Pintér, *A dolgozó parasztság helyzetéről és a háborús nyomor elleni harcáról (1941—1944)*, PtK, 1963, nr 3, s. 3—36.

²³ S. Orban, *A mezőgazdasági népszerűség rétegződése a földreform után Somogy megyében (1945—1949)*, ASz., 1965, nr 1, s. 1—59. Patrz też E. Bors, *A szocialista mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom magyarországi kialakulásának előtörténetéhez*, tamże, 1964, nr 4, s. 31—61.

²⁴ We wspomnianym w przypisie 14 artykule J. Szabó.

²⁵ Zainteresowaniem tym — należy stwierdzić — daje wyraz w ostatnim okresie w pierwszym rzędzie „Párttörténeti Közlemények” — organ Instytutu Historii Partii od strony historii politycznej, pozostałe pisma zajmują się problemami społecznymi lub ich szerokim tłem politycznym.

skania elementarnych praw socjalnych (o skrócenie 14—16-godzinnego dnia pracy, o umowy zbiorowe, o likwidację cechów itd.), aż po dzieje pierwszych organizacji robotniczych, ich roli w systemie partyjnym ukształtowanym po ugodzie 1867 r. i powołania oraz I Kongresu węgierskiej socjaldemokracji (1890)²⁶. Rola przywódców tej partii w okresie walk politycznych „o prawo wyborcze” (1905), w najpoważniejszym po r. 1867 kryzysie systemu dualistycznego (ze względu na formułowane w jego toku ograniczone postulaty „narodowe”, jak samodzielny obszar celny, język węgierski w wojsku i inne), manewry polityczne socjaldemokratów pomiędzy rządem Fejérváryego a opozycją Ferencza Kossutha, wreszcie ich stanowisko wobec ruchu masowego na rzecz „praw wyborczych” są przedmiotem opracowania F. Mucsi²⁷.

Stosunkowi socjaldemokracji do polityki międzynarodowej w jej postaci orężnej poświęcone są w ostatnim czasie aż dwie pozycje tego samego autora²⁸. O ile pierwsza z nich nie dotyczy bezpośrednio Węgier, o tyle druga wyczerpująco omawia na podstawie prasy partyjnej i pism ulotnych stosunek socjaldemokracji węgierskiej do ewentualnego udziału w wojnie światowej w ostatnich tygodniach przed jej wybuchem. Na szerokim tle (socjaldemokratyczne partie Francji, Niemiec, Belgii itd.) rysuje drogę od przeciwstawiania się wojnie do jej akceptacji²⁹. Na szer-

²⁶ A szocialista munkás mozgalom kezdete és fejlődése Magyarországon a XIX század második felében, PtK, t. VII, 1961, nr 1, s. 3—35; o międzynarodowych kontaktach ruchu robotniczego we wczesnym okresie: M. Aranyosi, A korai magyar szocialista mozgalom nemzetközi kapcsolatairól, tamże, t. VI, 1960, nr 3, s. 138—154; o organie socjaldemokracji: E. Vincze, A „Népszava” történetéhez (1889—1896), „Magyar Könyvszemle”, t. LXXVII, 1961, nr 2, s. 148—166; o lewicowej opozycji w socjaldemokracji węgierskiej przed pierwszą wojną światową: B. Szantó tanulmánya az első világháború előtti magyarországi ellenzéki szocialdemokrata irányzotokról. Közli Erényi T., PtK, t. VIII, 1962, nr 4, s. 133—198.

²⁷ F. Mucsi, A szocialdemokrata pártvezetőinek paktuma a Fejérváry kormányal s a valasztójogi tömegmozgalom kibontakozása (1905 július—október), „Századok”, 1965, nr 1—2, s. 33—91, tegoż autora o działalności wewnątrzpartyjnej wybitnej postaci węgierskiego ruchu robotniczego i życia umysłowego swego okresu E. Szabó: A Szabó Ervin vezette ellenzéki csoport fellépése és tevékenységének kezdete a Magyarországi Szocialdemokrata Pártban (1864—1905), „A Legújabbkori Történeti Múzeum Evkönyve”, t. III—IV, 1961—1962, s. 21—73; tej samej postaci poświęcone jest obszerne opracowanie jugosłowiańskie: F. Bihar, Uloga Ervina Szaboa u radnickom pokretu Mađara i nemađarskich naroda ugarske od 1900 do 1918, „Zbornik Historijskog Instituta J.A.Z.U.”, t. V, 1963, s. 223—346.

²⁸ J. Jemnitz, Az első Internacionálé és a háború (1864—66), TSz., 1963, nr 3—4, s. 386—413.

²⁹ J. Jemnitz, A béke utolsó hónapja és az Internacionálé összeomlása. „Századok”, 1964, nr 4, cz. I, 1965, nr 1—2, cz. II. O ruchach pacyfistycznych nieco wcześniej, w czasie wojen bałkańskich, patrz: L. Merényi, Antimilitarista moz-

szym tle ujęto także zagadnienia stosunku socjaldemokracji węgierskiej do problemów narodowościowych³⁰.

Problematyka rewolucji 1918 r. i Węgierskiej Republiki Rad siłą faktu absorbuje uwagę badaczy węgierskich. W latach ostatnich, prócz danych zawartych w licznych pracach wycinkowych i przyczynkowych³¹, zyskujemy nowe informacje dzięki publikacji niektórych rozproszonych i niedostępnych dotąd papierów osobistych, zwłaszcza Béli Kuna³² i Mihálya Károlyi³³. Jednocześnie omówienia historiografii tematu³⁴ charakteryzują się wszechstronnością i wskazują na zmieniające się kryteria oceny wydarzeń i działających postaci³⁵.

Ruch robotniczy w dwudziestoleciu międzywojennym omawiany jest w czasopiśmiennictwie węgierskim dwutorowo, odpowiednio do jego

galmak hazánkban a monarchia katonai előkészületei ellen 1912 őszén, HK, 1962, nr 2, s. 73—102.

³⁰ Z. Horváth, *The Rise of Nationalism and the Nationality Problem in Hungary in the Last Decades of Dualism*, AH, t. X, 1963, nr 1—2, s. 1—38.

³¹ Dla przykładu informacje źródłowe: S. Gábor, *Dokumentumok Szovjet-Oroszországról és a Magyar Tanácsköztársaság kapcsolatairól*, PtK, t. VII, 1961, nr 1, s. 209—227; na ten sam temat: T. Hajdu, *Adatok a Tanácsköztársaság és Szovjet Oroszországról kapcsolatainak történetéhez*, tamże, nr 3, s. 86—123; o Węgrach w Rewolucji Październikowej: A. Zsilak, *A OKbP magyar csoportjának szerepe a Vörös Hadsereg internacionalista egységeinek szervezésében (1918—1919)*, TSz., t. IV, 1961, nr 3, s. 347—360; o polityce gospodarczej, finansowej i rekwizycyjach: K. Mécsáros, *Adalékok a Tanácsköztársaság gazdasági — pénzügyi helyzetének alakulásához, a város és falu közötti termékcseréhez, a rekvirálásokhoz*, PtK, t. VIII, 1962, nr 3, s. 36—61; o polityce wewnętrznej państwowej i partyjnej: S. Gábor, *Az 1919 június 24-i ellenforradalmi kísérlet*, tamże, nr 2, s. 93—111; F. Csilag, *A politikai biztosok szerepe a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében*, HK, 1962, nr 1, s. 100—124; w oczach innych: A. Gramsci, *Két cikke a Magyar Tanácsköztársaságról (Kis Aladár)*, PtK, t. VIII, 1962, nr 3, s. 124.

³² *Kun Béla 1917—1918-ban Tomszkbán megjelent írásai* (Milei Gy.), PtK, t. VIII, 1962, nr 1, s. 108 i n., *Kun Béla—Lenin írásaiban (Leninskij Sbornik, XX, XXVI t.)*, tamże, t. VII, 1961, nr 2, s. 219 i n.; z pośmiertnych papierów przywódców rewolucji patrz też: T. Szamuely, *Prowozgłaszenije sowietszkoj wlasti w Wiengrii 21 marta 1919 goda*, AUSB, Sectio Historica, t. II, Budapest 1960, s. 5—33.

³³ T. Hajdu, *Michael Karolyi and the Revolutions of 1918—19*, AH, t. X, 1964, nr 3—4, s. 351—371, ponadto o osobie i ideologii M. Karolyiego patrz też T. Hajdu, *Károlyi Mihály és az 1918—1919 es forradalmak*, „Századok”, 1963, nr 5, s. 1092—1102; A. Mód, *Károlyi Mihály ideológiai örököképeiről* (na marginesie II tomu jego pism; 1920—1946), PtK, 1964, nr 4, s. 62—92, oraz wspomnienie żony: *Károlyi Mihályné, Károlyi Mihályról*, tamże, t. IX, 1963, nr 3, s. 157—171.

³⁴ Wspomniane wyżej (przypis 5) prace Sikósa oraz Zs. L. Nagy, *Razwitiije istoriczeszkoj literatury, kasazjuczszejsia Wiengierszkoj Sowietszkoj Riespubliki*, AH, t. VII, 1961, nr 3—4, s. 391—398.

³⁵ Odmiennie w dwudziestoleciu międzywojennym, w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych bieżącego stulecia.

zróźnicowania politycznego: socjaldemokraci — komuniści. Mamy więc artykuły o reorientacji polityki węgierskiej partii socjaldemokratycznej po upadku Republiki Rad³⁶, gdzie znajdujemy ocenę socjaldemokratycznego rządu Peidla, historię jego upadku, a następnie pertraktacji przywódców demokratycznych (Garami, Buchinger) z członkami misji Ententy w sprawie przekształcenia rządu Friedricha w gabinet koalicyjny; opisanie pierwszego zjazdu Partii Komunistów Węgierskich w Wiedniu (18—21 VIII 1925)³⁷, informacje o rozwoju organizacyjnym partii komunistycznej w latach 1928—1932³⁸ i w latach 1942—1944³⁹; dane ilustrujące linię polityczną partii na jej II Kongresie (1930 luty—marzec)⁴⁰ i obszernie omówienia dotyczące wpływu postanowień VII Kongresu Międzynarodówki Komunistycznej na ideologię (strategię) i politykę (taktykę) WPK (problemy jednolitego frontu, walki z faszyzmem, walki o cele „demokratyczne i antyfeudalne”, także spory wewnętrzne)⁴¹.

*   *

*

Wspomnieliśmy wyżej o charakterystycznym dla historiografii węgierskiej pożytecznym dążeniu do dyskutowania i formułowania sądów, chociażby jedynie wartość hipotez reprezentujących, o podstawowych

³⁶ A. F e h é r, *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt ujjászervezése és politikája (1919. augusztus 6.—1919. november 23)*, PtK, t. IX, 1965, nr 1, s. 72—104; o polityce prawicowych socjaldemokratów i pakcie Peyer-Bethlen (1921), podporządkowującym socjaldemokratyczne centrale spółdzielcze (spożywców) kontroli rządu patrz: K. J e n e i, *Az ellenforradalom támadása a Általános Fogysztási Szövetkezett ellen és az „első” Bethlen-Peyer paktum*, „Századok”, 1962, nr 3—4, s. 470—501; o wewnętrznych problemach socjaldemokracji w latach późniejszych: L. E l e k, *Magyarországi Szocialista Munkáspárt néhány kérdéséhez (1925—1928)*; J. P i n t e r, *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt politikai arculatáról (1936—1939)*, PtK, t. VII, 1961, nr 2, s. 19 i n.

³⁷ A. S z a b ó, *A Kommunista Magyarországi Pártjának első Kongresszusa*, PtK, t. VIII, 1962, nr 2, s. 1—34.

³⁸ Gy. B o r s o n y, *Adalékok a Kommunista Magyarországi Pártja szervezeti fejlődéséhez (1918—1932)*, PtK, t. VIII, 1962, nr 1, s. 46—75.

³⁹ D. O r o s z, I. P i n t é r, *Adatok a Kommunista Magyarországi Pártja szervezeti fejlődéséhez (1942—1944)*, PtK, t. VIII, 1962, nr 2, s. 35—66. Patrz też I. P i n t é r, *Az illegális Szabad Nép*, tamże, nr 1, s. 1—13.

⁴⁰ Z. H o r v a t h, *A Kommunista Magyarországi Pártjának 2. Kongresszusa*, PtK, t. IX, 1963, nr 1, s. 37—71.

⁴¹ B. S z a b ó, *A Kommunista Párt politikai irányvonalának alakulása a KI VII Kongresszusa után és a második világháború éveiben*, PtK, 1964, nr 4, s. 67 i n.; K. S z a k á c s, *Vita a KMP-ben a Népfrempolitika néhány kérdéséről a Komintern VII Kongresszusát megelőző hetekben*, tamże, s. 199 i n.; *Dokumentumok a Kommunista Internacionálé VII Kongresszusa irányelveinek magyarországi alkalmazásáról*, tamże, s. 139—183. Ponadto z prac poświęconych lewicy ruchu robotniczego warto

elementach procesu dziejowego. Jednym z przykładów tej tendencji jest obszerne omówienie wypowiedzi w ankiecie rozpisanej przez Instytut Historii Węgierskiej Akademii Nauk na temat problemów nacjonalizmu węgierskiego (i powszechnego), zawierające głosy najpoważniejszych historyków węgierskich o treści (próby definicji) pojęcia „nacjonalizm”, o okolicznościach i czasie kształtowania się narodu węgierskiego, o wpływie elementów gospodarczych i politycznych na ten proces⁴². Zwraca tu uwagę obfitość rozważań teoretycznych, próby egemplifikacji tez teoretycznych konkretami historycznymi, poszukiwanie źródeł nacjonalizmu węgierskiego przy jednoczesnym wskazaniu jego przesłanek powszechnodziejowych (sytuacja w Europie Środkowej i Wschodniej, wielowiekowa niewola polityczna). Uczestnicy dyskusji przedstawiają stan świadomości narodowej społeczeństwa węgierskiego w rozmaitych okresach jego historii, a jednocześnie problematykę narodowościową w europejskiej opinii publicznej i w ruchu robotniczym.

W maju 1964 r. odbyła się w Budapeszcie konferencja naukowa poświęcona problematyce historycznej monarchii austro-węgierskiej w latach 1900—1918. Dyskutowano, uznając za przewodnią tematykę pięciu referatów, poświęconych kolejno: międzynarodowemu położeniu Austro-Węgier, problemom rozwoju rolnictwa i ukształtowaniu się kapitału finansowego, zagadnieniom narodowościowym oraz stosunkowi socjaldemokracji do idei, założeń i — postulowanych podówczas — przekształceń dualistycznej monarchii. Niezależnie od prezentacji aktualnego dorobku, bezspornych ustaleń nauki historycznej, w trakcie konferencji dokonano konfrontacji poglądów dyskusyjnych, czekających jeszcze na pełne udokumentowanie. Gdy np. historycy rumuńscy (M. Constantinescu i inni) utrzymywali, iż klasy pracujące narodów „niepaństwowych” (w Zaliławi m. in. Rumunii) były obiektem wyzysku w stopniu wyższym niż warstwy pracujące „narodów historycznych”, a to ze względu na politykę rządów tych ostatnich (w danym wypadku Węgrów), replikowano, iż „węgierskie klasy posiadające, ich polityka gospodarcza z punktu widzenia narodowego odgrywała tu tylko drugorzędną rolę (decydował stopień

wspomnieć: B. Kirschner, *Julijskij plenum Kommunisticeskoj Partii Vengrii w 1928 godu* AUSB, Sectio Historica, t. II, Budapest 1960, s. 219—250, oraz związane z dziejami węgierskiego ruchu robotniczego poza granicami Węgier: M. Aranyóssi, *A franciaországi magyar munkásémigráció történetéhez (1922—1933)* PtK, t. VII, 1961, s. 59—83; E. Gárdos, *Az amerikai magyar munkásmozgalom történetéhez (1919—1929)*, tamże, IX, 1963, nr 4, s. 70—108; F. Boros, *Magyarországi kommunisták csehszlovákiai munkásmozgalom balszárnyán (1919—1921)*, tamże, t. VI, 1960, nr 1—2, s. 113—150, i szereg dalszych.

⁴² *A nacionalizmus történelmi gyökereiről*, TSz., t. III, 1960, nr 2—3, s. 310—360, skrót francuski: *Discussion sur les origines historiques du nationalisme*, AH, t. VIII, 1961, nr 1—2, s. 211—216.

rozwoju gospodarczego — M. K.), daleko pozostawały jej wyniki od subiektywnych, nacjonalistycznych życzeń” (Katus Laszló w referacie o gospodarczym i społecznym podłożu problemu narodowościowego na Węgrzech przed pierwszą wojną światową, str. 221; podzielał jego zdanie P. Hanak, pośrednio popierało tę tezę stanowisko jugosłowiańskie — M. Gross, włoskie — Leo Valiani i in.). Równie dyskusyjne były opinie omawiające stanowisko socjaldemokratów austriackich (Renner, Bauer) wobec przyszłości monarchii i szereg dalszych kwestii⁴³.

Krąg zagadnień omawianych na wspomnianej konferencji, choć może w innym sformułowaniu i porządku (sprawy narodowościowe, ustrojowe, międzynarodowe, kierunki ideologiczne i problemy gospodarczo społeczne), jest przedmiotem szczególnego zainteresowania światowej nauki historycznej⁴⁴ i nauk pokrewnych (w pierwszym rządzie anglosaskiej „political science”)⁴⁵. Dodajmy, zainteresowania często uzasadnionego politycznym charakterem tematu⁴⁶ i usprawiedliwionego teoretycznymi jego rysami (siły spajające i rozsadzające organizmy wielo- lub ponadnarodowe, gospodarcze, społeczne a polityczne — wewnętrzne i międzynarodowe — przyczyny ich rozpadu itd.).

Konferencje międzynarodowe, podobnie jak obszerne ankiety (wspomniana wcześniej o nacjonalizmie), są jednak zwykle areną konfrontacji wypracowanych już poglądów cząstkowych. I tak Węgrzy prowadzą obszerne badania problematyki narodowościowej i polityki wobec narodowości w czasach absolutyzmu (1849—1867) i kolejnych rządów w Budapeszcie czasów ugody. Nacjonalizm rządzących, jego stan, nasilenie i wyraz w polityce wewnętrznej są przedmiotem opracowań Z. Horvátha⁴⁷. Rozpatruje on sytuację po ugodzie 1867 r., gdy uchwalono prawa narodowościowe (oraz statut autonomiczny Chorwacji-Sławonii, 1868), których realizacja — zdaniem autora — nie mogła mieć miejsca bez

⁴³ *Az Osztrák-Magyar Monarchia történeti problémái 1900—1918*, TSz., 1965, nr 1, omówienie angielskie: *Historical Problems of the Austro-Hungarian Monarchy 1900—1918 (Conference held in Budapest from the 4-th to the 9-th of May 1964)*, AH, 1965, nr 1—4, s. 341—373 (cyt. tekst węgierski).

⁴⁴ Patrz między innymi prace: R. Kanna, H. Khona, E. I. Rubinstein, F. Čulinovića, J. Šidaka, F. Zwittera, W. Bogdanowa, L. Valiani; z Węgrów: G. G. Keménya, P. Hanaka, z autorów polskich w pierwszym rządzie H. Batowskiego.

⁴⁵ Reprezentowanej przez liczne prace amerykańskie, m.in. dla danego tematu przez dwóch pierwszych z wymienionych wyżej autorów.

⁴⁶ Ziemie pohabsburskie (wyjąwszy samą Austrię i skrawki Przedlitawii) po II wojnie światowej znalazły się w granicach systemu socjalistycznego, a problemy integracji i dezintegracji politycznej i gospodarczej są wciąż żywe i aktualne.

⁴⁷ Z. Horváth, *A nacionalizmus kifejlődése és a nemzetiségi kérdés alakulása a dualista Magyarorszáig utolsó évtizedeiben*, „Századok”, 1961, nr 2—3, s. 300—338, oraz wspomniany wyżej: *The Rise of Nationalism...*

uszczerplenia uprawnień węgierskich. Były więc nierealne kodyfikacje Deaka i Eötvösa. Jednocześnie „narodowości” nie uznają „praw” nawet jako podstawy do rokowań, gdyż te zakładają „jednolitość państwową węgierskonarodową”. Obustronne były uprzedzenia i urazy z lat 1848—1849⁴⁸, a polityka dworu wiedeńskiego dodatkowo utrudniała porozumienie. Autor przedstawia jednak w pierwszym rządzie nie grę polityczną wokół problemów narodowościowych, lecz bogatą panoramę poglądów współczesnych na sprawę „narodowości”, etapy kształtowania się tych poglądów i na koniec ich funkcję polityczną, w tym m. in. dyskusyjne usiłowania asymilacyjne wraz z przejawami szowinizmu madziarskiego⁴⁹.

Problematykę rozwoju, kształtowania się i politycznych przejawów form świadomości narodowej podejmuje się obszernie w odniesieniu do narodowości niewęgierskich w Zalitawi⁵⁰. W pierwszym rządzie dotyczy to Słowian. Gdy chodzi o tych ostatnich, mamy do czynienia z problematyką panslawizmu. Opracowań m. in. doczekały się kongresy słowiańskie w Pradze lat 1848—1868. Jedno z nich zajmuje się genezą austrosławizmu, referuje przebieg kongresu oraz dyskusyjnie traktuje federalistyczne koncepcje przekształcenia monarchii z lat 1848—1849 (m. in. wskazuje na sprzeczności poglądów polskich z czesko-południowo-słowiańskimi)⁵¹, inne przedstawia okoliczności i przebieg Zjazdu oraz (w aneksach) skład jego uczestników i zaproszonych do udziału gości⁵². Równocześnie szereg autorów zajmuje się wyodrębnionymi narodowościami węgierskiej części monarchii i wpływem wywieranym na nie przez państwa sąsiednie i mocarstwa (w pierwszym rządzie Rosję)⁵³. Poczynając od opracowań najogólniejszych, w których znajdujemy dyskusję nad ideą solidarności narodowej i jej źródłami u Południowych Słowian⁵⁴, aż po szczegółową

⁴⁸ W polskim piśmiennictwie pisze o nich W. Felczak (patrz niżej).

⁴⁹ Z niektórymi jego poglądami nie zgadza się z autorów węgierskich L. Kővárgó w monografii: *A Magyarországi délszlávok 1918—1919*, Budapest 1964, Akadémiai Kiadó, s. 50. Spór dotyczy problemu, czy na Węgrzech miała miejsce przymusowa, planowa asymilacja. Z. Horváth odpowiada na to pytanie raczej przecząco (zob. „Századok”, 1961, nr 2—3, s. 328).

⁵⁰ Zob.: L. Katus, *A propos des travaux du groupe d'étude de l'histoire des nationalités et de quelques problèmes concernant l'étude de cette question*, AH, t. VII, 1960, nr 3—4, s. 398—410.

⁵¹ J. Šidak, *Austroszlavizam i slovenski Kongres u Pragu 1848*, „Jstorijski Pregled”, t. VI, Zagreb 1960, nr 3—4, s. 204—217.

⁵² S. B. Kimbal, *The Prague "Slav Congress" of 1868*, „Journal of Central European Affairs”, t. XXII, July 1962, nr 2, s. 174—199.

⁵³ P. F. Sugar, *The Southern Slav Image of Russia in the Nineteenth Century*, „Journal of Central European Affairs”, t. XXI, 1961, nr 1, s. 45—52.

⁵⁴ B. Raditsa, *Jugoslav Nationalism Revisited. History and Dogma*, „Journal of Central European Affairs”, t. XXI, 1961, nr 4, s. 477—484 (ciekawy opis stanowisk we współczesnej historiografii jugosłowiańskiej na temat genezy ruchów zjed-

analizę wpływu likwidacji chorwackiego Pogranicza Wojskowego na rozwój sprawy chorwackiej (od czasu, gdy wierne pułki chorwackie były się pod Radezky'm we Włoszech, wypowiadali się „graniczarzy” za przyłączeniem do Chorwacji, spełnienie dążeń chorwackich, zależne od dworu wiedeńskiego, uczyniło z nich „pewny instrument polityki imperialnej”)⁵⁵. Inne publikacje zawierają dokumenty dotyczące austriackich planów przekształcenia ustroju monarchii, jak np. memoriały Aehrenthala⁵⁶.

Rozwój sprawy narodowościowej w węgierskim życiu publicznym od r. 1848 poznajemy w opracowaniach problemu, poczynając od pracy polskiej⁵⁷ rozpatrującej stosunek Słowian węgierskich do rewolucji i kontrrewolucji (gdzie autor stwierdza, że przewrót był dziełem wyłącznie maziarskiej warstwy oświeconej i rewolucyjnej młodzieży Pesztu, ignorującej fakt, że pojawiły się na Węgrzech inne ruchy narodowościowe, które zagroziły doktrynie i celom liberałów węgierskich, a także zajmuje stanowisko w toczącej się od lat — w historiografii węgierskiej i nie tylko węgierskiej — dyskusji nad oceną roli Słowian Południowych w wydawnictwach lat 1848—1849; nic nie potwierdza zarzutu o reakcyjności ruchów słowiańskich).

Wspomniany wyżej Katus Laszlo pisze ogólnie o cechach szczególnych nacjonalizmu narodów niewęgierskich w granicach Węgier żyjących⁵⁸ i rozpatruje szczegółowo ruchy masowe znane pod nazwą „zagrzebska sprawa herbu” (rozpoczęte w sierpniu 1883 r. demonstracją przeciwko herbom z węgierskimi napisami na gmachach urzędów finansowych

noczeniowych, koncepcji trialistycznej itd.); P. F. Sugar, *The Nature of the Non-Germanic Societies under Habsburg Rule*, „Slavic Review”, t. XXII, 1963, nr 1, s. 1—30 (autor dochodzi do konkluzji, że nie było i nie ma możliwości federacyjnej); patrz także: J. S. Roncek, *Education of the Yugoslav Peoples before 1918*, „Etudes Slaves et Est-Européennes” (... l'Université de Montreal), t. V, 1960, z. 1—2, s. 38—53. Z prac węgierskich ogólnych, oprócz cytowanych, patrz: E. Pálffy, *Die nationale Frage in der rumänischen Literatur und Presse des Vorigen Jahrhunderts*, AUSB, Sectio Philologica, t. II, Budapest 1960, s. 67—79.

⁵⁵ G. E. Rothenberg, *The Struggle over the Dissolution of the Croatian Military Border, 1850—1871*, „Slavic Review”, t. XXIII, 1964, nr 1, s. 63—78; tenże, *The Croatian Military Border and Rise of Yugoslav Nationalism*, „The Slavonic and East European Review” (University of London), t. XLIII, 1964, nr 100, s. 34—45 (gdzie interesujące uwagi na temat kontrowersji między arcyksięciem Albrechtem, bar. Kuhnem a Andrassyim na temat demilitaryzacji Pogranicza w 1868 r.).

⁵⁶ S. Wank, *Aehrenthal's Program for the Constitutional Transformation of the Habsburg Monarchy. Three Secret Mémoires*, „The Slavonic and East European Review”, t. XLI, 1963, nr 97, s. 513—536.

⁵⁷ W. Felczak, *Słowianie węgierscy wobec sprawy rewolucji i kontrrewolucji w 1848 roku*, „Przegląd Historyczny”, t. LIV, 1963, z. 4, s. 572—591.

⁵⁸ L. Katus, *A nem magyar népek nacionalizmusának jellemvonásai és szerepe a soknemzetiségű Magyarországon*, TSz., 1960, nr 2—3, s. 330—335.

w Zagrzebiu)⁵⁹, charakteryzując je jako ruchy narodowe o charakterze rewolucyjnym, nawet społeczno-rewolucyjnym. Spostrzega on kryzys socjalno-ekonomiczny trwający od okresu absolutyzmu (1849—1867) do końca lat osiemdziesiątych, którego wpływ w dziedzinie polityki wyraził się w ożywieniu drobnoburżuazyjnego, demokratycznego nurtu i w zastrzeżeniu się walki partyjnej, a agresywna wobec Chorwatów polityka węgierskiego rządu Tiszy spowodowała, że przewodząca ruchowi narodowemu drobna burżuazja i inteligencja „obróciła społeczne niezadowolenie chłopstwa przeciwko rządowi węgierskiemu i systemowi ugody oraz wykorzystała je dla celów nacjonalistycznych”. Analizę polityki narodowościowej (ściślej jej założeń programowych) wobec Serbów węgierskich, opozycyjnej Partii Niezawisłości (w koncepcjach Lajosa Mocsáry) znajdujemy w artykule G. Keményego⁶⁰ (gdzie mamy przegląd poglądów asymilatorskich i autonomicznych, krytykę rządowej polityki oświatowej i administracyjnej).

Narodowe ruchy południowosłowiańskie w obrębie węgierskiej części monarchii (w pierwszym rządzie chorwackie) przedstawiają — od strony aspirujących — prace jugosłowiańskie⁶¹ i radzieckie⁶². Te pierwsze zajmują się szczegółowo genezą i działalnością poszczególnych partii politycznych w Chorwacji (Partii Prawa i jej przywódcy J. Franki)⁶³ czy sprawą chorwacką w parlamencie węgierskim (w latach 1892—1918)⁶⁴, opierają się w znacznej części na dorobku historiografii węgierskiej, wzbogacając ją jednakże o źródła prasowe (publicystyka chorwacka), korespondencję polityczną, archiwalia i nową, odmienną niekiedy, per-

⁵⁹ L. Katus, *Chorwatskaja politika pravitelstwa Tisza i narodnyje dwiżenija 1883 g. w Chorwatii*, AH, t. VIII, 1961, nr 1—2, s. 1—55.

⁶⁰ G. G. Kemény, *Mocsary Lajos nemzetiségi politikaja és a szerbek*, „Századok”, 1961, nr 4—5, s. 562—580; 1962, nr 1—2, s. 46—73. Patrz także: E. Tóth, *Mocsary, Eötvös, Madách a nemzetiségi kérdésről az abszolutizmus válságának éveiben*, „Filológiai Közöny”, t. VIII, 1962, nr 1—2, s. 134—146.

⁶¹ Patrz dla przykładu: M. Gross, *Geneza Frankove stranke*, „Historijski Zbornik”, (Zagreb) 1964, t. XVII, s. 1—83; V. Ciliga, *Narodna stranka i južnoslavensko pitanje (1866—70)*, tamże, s. 89—114; A. Lebl, *Hrvatsko pitanje kroz prizugarskog parlamenta 1892—1918*, tamże, s. 259—301.

⁶² A. J. Pisariew, *Nacyonalno-oswoboditielnoje dwiżenije jugoslawianskich narodow Austro-Wiengrii nakanunie i w pieriod bałkanskich wojen (1909—1913)*, „Uczyenje Zapiski Instituta Slawianowiedienija” t. XXII, 1961, s. 196—224; tenże, *Poslednije dni monarchii Gabsburgow i oswoboditielnaja bor’ba jugoslawianskich narodow*, tamże, t. XXIV, 1962, s. 197—220, oraz: *Okkupacija Sierbii Austro-Wiengriji i bor’ba sierbskogo naroda za swoje oswobodienije w 1916—1918 gg. (do pro-rywa sałoniczkiego fronta)*, „Sowietskoje Slawianowiedienije”, 1965, nr 4, s. 28—39.

⁶³ Gross, *op. cit.*; Celiga, *op. cit.*

⁶⁴ Lebl, *op. cit.*

spektywę badawczą. Opracowania radzieckie dają wydarzeniom wewnątrzpolitycznym szerokie tło międzynarodowe.

Problematykę narodowościową w odniesieniu do Słowian zamyka praca węgierska o prawie ich do samostanowienia⁶⁵, analizująca wydarzenia u schyłku pierwszej wojny światowej.

Inną grupą narodowościową, której historiografia węgierska poświęca sporo uwagi, są Niemcy węgierscy⁶⁶. E. Windisch w dwu kolejnych numerach „Századok”⁶⁷ oraz na łamach „Acta Historica”⁶⁸ przedstawia przesłanki narodowego ruchu Niemców na Węgrzech w drugiej połowie XIX w., a także okoliczności szczególne, ilustrujące położenie niemieckiej grupy narodowościowej na Węgrzech: Niemcy liczą do 10% ludności, grupują się w 10 względnie izolowanych grupach osiedleńczych, wydają w 1900 r. 149 gazet w języku niemieckim oraz 103 dwujęzyczne, różne są okresy ich kolonizacji czy zasiedlenia. Autorka ocenia stopień rozwarstwienia społecznego i integracji ze społeczeństwem węgierskim oraz konkluduje, iż w omawianym okresie (1867—1900) w większości bronią oni węgierskiej idei państwowej. Dziejami niemieckiej mniejszości na Węgrzech (tzw. historycznych i potrianońskich) zajmuje się też historiografia niemiecka⁶⁹.

* *
*

⁶⁵ L. K ó v a g ó, *Jugosławianie w Węgrii i prawo nacyi na samoopriedielenije*, AH, t. XI, 1964, nr 1—2, s. 113—162.

⁶⁶ Spośród innych grup narodowościowych omawiano Słowaków: J. Polányi, *Magyarosítási törekvések Szlovakia területén (1900—1914). Törekvés az iskolák magyarosítására. A Szegedi Pedagógiai Főiskola évkönyve 1960*, s. 115—132 (*Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis*); tenże, *A szlovák szocialdemokrácia nacionalizmusának és szeparatista törekvéseinek gyökereiről a szazadfordulón „Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei”*, (Szeged) 1963, s. 213—235, oraz Rusinów zakarpackich: E. Gergely, *A proletárforradalom és a tanács hatalom Karpátalján és Nyugat-Magyarországon „Jogtudományi Közöny”*, t. XVIII, 1963, nr 10—11, s. 541—552 (mowa tu także o Niemcach zachodniowęgierskich).

⁶⁷ E. Windisch, *A magyarországi német nemzetiségi mozgalom előtörténete (1867—1900)*, „Századok”, 1964, nr 4, s. 635—660; 1965, nr 1—2, s. 241—268.

⁶⁸ E. Windisch, *Die Entstellung der Voraussetzung für die deutsche Nationalitätenbewegung in Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, AH, 1965, nr 1—4, s. 3—56.

⁶⁹ J. M. Bak, „Historische Zeitschrift”, 1962, Sonderheft 1., s. 123—157, oraz inaczej historyk węgierski E. Arató, *Der Volksbund der Deutschen in Ungarn — Fünfte Kolonne des Hitlerfaschismus*, „Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der Volksdemokratischen Länder Europas”, t. V, 1961, s. 289—296, i częściowo H. Haase, *Die Angehörigen der deutsche nationalen Minderheit in Ungarn*, „Deutsche Aussenpolitik”, 1965, nr 6, s. 690—695 (jednostronnie).

Dalsze prace rozpatrujące okres po 1849 r.⁷⁰ do rozpadu dualistycznej monarchii grupują się wokół tematyki emigracji politycznej w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych ubiegłego stulecia, stosunków węgiersko-austriackich w latach ugody oraz tych ostatnich odniesionych do polityki międzynarodowej.

Wśród materiałów odnoszących się do emigracji kossuthowskiej zwraca uwagę mnogość takich, które charakteryzują stosunki dwustronne tej emigracji z ruchami wychodźczymi innych narodowości⁷¹, bądź też związane są ze współczesnymi kryzysami międzynarodowymi⁷². Ze względu na stosunki węgiersko-rumuńskie w kraju przed i po ugodzie 1867 r. charakterystyczny jest artykuł o emigracyjnym porozumieniu węgiersko-rumuńskim z 1859 r.⁷³. Ocenia on działalność węgierskiej emigracji na rzecz porozumienia i jedności działania narodów Europy Wschodniej przeciwko absolutyzmowi oraz referuje porozumienie Klapka-Cuza, w którym mówi się o wzajemnej pomocy wojskowej (węgierskie składy broni w dolinie Seretu, francuska broń poprzez Rumunię dla Węgrów, pomoc i poparcie strony węgierskiej dla rumuńskiej akcji na Bukowinie) oraz zapowiada: „zamieszkujące Węgry narodowości węgierska, rumuńska i serbska muszą w przyszłości, w interesie powodzenia powstania

⁷⁰ Ponieważ rewolucją 1848—1849 zajmowano się w interesującym nas okresie stosunkowo skromnie, wymienimy jedynie niektóre prace odnoszące się do lat 1848—1849: B. Sarlóš, *Die Ansichten des Grafen Stefan Széchenyi über die ungarische Staatlichkeit, über die Grundsätze der Verfassung und die Revolution von 1848/49*, AUSB, Sectio Juridica, t. III, Budapest 1962, s. 49—62; A. Urbán, *Zehn kritische Tage aus der Geschichte der Batthyany-Regierung. 10—20 Mai 1848*, AUSB, Sectio Historica, t. II, Budapest 1960, s. 91—124; J. Borus, *Dembinski fővezérsége 1849 februárjában (A kápolnai csata előtörténetéhez)*, „Századok”, 1961, nr 4—5, s. 536—561; A. Urbán, *L'influenza nell'Ungheria dei movimenti italiani rivoluzionari per l'indipendenza in primavera dell'anno 1848*, AUSB, Sectio Historica, t. IV, Budapest 1962, s. 107—122, oraz niemiecka: K. Oberman, *Die Rolle der zaristischen Hilfe und Interventionspläne gegen die Revolution in der ersten Hälfte des Jahres 1848*, „Jahrbuch für Geschichte UdSSR und der Volksdemokratischen Länder Europas”, t. VIII, 1964, s. 179—212.

⁷¹ E. Kovács, *Az 1859 évi magyar-román egyezmény*, „Századok”, nr 2, s. 293—331; L. Lukács, *Aspromonte és a magyar emigráció 1862-ben*, „Századok”, 1963, nr 1, s. 32—67; Gy. Szabad, *Kossuth sui rapporti delle questioni nazionali italiana e ungherese uel 1860—61*, AUSB, Sectio Historica, t. V, Budapest 1963, s. 89—98, wreszcie, choć wydawnictw nieperiodycznych nie omawiamy, wspomnieć należy: E. Kovács, *L'insurrection polonaise de 1863 et l'emigration hongroise*, „Études Historiques”, t. II, Budapest 1960, s. 137—166, z czym koresponduje praca polska: J. Zdrada, *Stosunki polsko-węgierskie przed powstaniem styczniowym (1859—1862)*, „Przegląd Historyczny”, 1963, nr 2, s. 297—322.

⁷² Gy. Szabad, *Kossuth and the British „Balance of Power” Policy (1859—1861)*, „Études Historiques”, t. II, Budapest 1960, s. 87—135.

⁷³ Kovács, *Az 1859 évi...*

węgierskiego, wyrzec się wszelkiego ducha partyjnego (*esprit de parti*), wszelkich dążeń separatystycznych i powinny wystrzegać się wszelkiej wzajemnej wrogości, która spowodowała tyle szkód w latach 1848—1849". Polityka emigracyjna Kossutha była też dyskutowana ze względu na jej ustosunkowanie się do ugody 1867 r.⁷⁴ Autor wypowiedzi wnosi o rewizję pełnej i bezkrytycznej aprobaty dla negatywnego względem niej stanowiska emigracji, wskazując, że „polityka 49 roku” nie miała szans w latach sześćdziesiątych, że forsowanie jej było wyrazem lekceważenia stanu faktycznego.

Sama ugoda 1867 r. stała się przedmiotem obszernego opracowania, w którym rozważano stosunek Prus do Austrii i Węgier w tym okresie⁷⁵. Znajdujemy w nim bogato udokumentowany przekazami archiwalnymi i prasowymi pogląd, że Bismarck oczekując od Austrii pełnego wyrzeczenia się planów zjednoczenia państw niemieckich uważał, iż powinna ona przeobrazić się w wielkie państwo południowo-wschodnio-europejskie ze środkiem ciężkości na Węgrzech. Stąd jego poparcie dla sprawy węgierskiej. Węgrzy chcąc wykorzystać pomyślną dla siebie koniunkturę, Austriacy szukając w reorganizacji m. in. źródła siły w rozgrywkach z Prusami, decydują się na ugodę. Autor wnosi, że porozumienie 1867 r. jest zwycięstwem koncepcji prusko-węgierskiej oraz że alians ten trwa dalej aż po wojnę prusko-francuską w 1870 r.

Posiedzenie wspólnej Rady Ministrów z 18 lipca 1870 r., kiedy decydowano o udziale w wojnie lub neutralności w niej, przedstawia odrębne opracowanie⁷⁶. Autor daje przegląd stanowisk wobec potrójnej (a nawet poczwórnej) ewentualności: udział w wojnie po stronie Francji (czego życzy sobie partia dworska), neutralność przychylna Francji (partia Deaka), neutralność przychylna Prusom (partia konstytucyjna). Znajdujemy tu także odmienną od tradycyjnej interpretację stanowiska Andrassyego, który miał wahać się pomiędzy bezpośrednimi korzyściami wynikającymi z neutralności a oczekiwanymi z udziału w wojnie po stronie Francji, wreszcie ocenę roli pozostałych postaci (Beust, Kuhn, Potocki, Lonyai oraz cesarz i arcyksiążę Albrecht).

Przedmiotem innego opracowania tego samego autora jest fragment polityki Austro-Węgier: stosunek monarchii do Bułgarii po pokoju w San

⁷⁴ L. Lukács, *Kossuth emigrációs politikájáról*, „Századok”, 1961, nr 2—3, s. 370—385 (w dziale „Dyskusje”).

⁷⁵ I. Gonda, *Bismarck und der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867*, AH, t. VIII, 1961, nr 3—4, s. 257—311.

⁷⁶ I. Diószegi, *Der gemeinsame Ministerrat vom 18. Juli 1870*, AH, t. X, 1963, nr 3—4, s. 361—405, patrz tenże, *Das Problem der aussenpolitischen Tendenz in Österreich-Ungarn in August 1870*, AUSB, Sectio Historica, t. V, 1963, s. 96—116.

Stefano, w którym przedstawia on politykę jaką prowadził na kongresie berlińskim Gyula Andrassy na rzecz rewizji postanowień pokoju i podziału Wielkiej Bułgarii⁷⁷.

Z kolei odbicie w prasie węgierskiej problematyki rosyjskiej, związanej z sytuacją rewolucyjną lat 1878—1881, przedstawia opracowanie poświęcone „narodnictwu”⁷⁸.

Inne opracowania odnoszące się do problemów międzynarodowych relacjonują epizody polityki zagranicznej Aehrenthala (projekt kolei nowobazarskiej), politykę zagraniczną Berchtolda⁷⁹ i wreszcie stanowisko Tiszy wobec wybuchu pierwszej wojny światowej⁸⁰.

Stosunkowo niewiele pisano w ostatnim pięcioleciu na temat przebiegu samej wojny. Możemy jedynie wskazać pracę o planie Europy Środkowej Neumana i ustosunkowaniu się doń węgierskiej opinii publicznej⁸¹ (gdzie m. in. znajdujemy sąd, że o ile koła rządzące odnosiły się z nieufnością do planów integracyjnych pod hegemonią niemiecką, o tyle radykalne mieszczaństwo i socjaldemokracja skłaniały się ku koncepcji federacji państw w Europie Środkowej), studium z historii dyplomacji o rokowaniach dyplomatycznych poprzedzających zawieszenie broni⁸² (w pierwszym rzędzie o tajnych rozmowach o pokój separatystyczny, których przebieg ma dowodzić, iż dyplomacja angielska i amerykańska były

⁷⁷ I. Diószegi, *Ausztra-Magyarország és Bulgária a Sen Stefanoi béke után (1878—1879)*, Budapest 1961, Akadémiai Kiadó 122, w serii „Értekezések a történeti tudományok köréből”, t. XXIII; tenże, *Bulgarskijat vypros v avstro-ungarskata vynona politika ded Sanstefanskija mir*, „Istoriceski Pregled”, t. XX, 1964, nr 1, s. 37—62.

⁷⁸ I. Dolmányos, *Les populistes (narodniki) révolutionnaires russes et la presse hongroise contemporaine*, AUSB, Sectio Historica, t. III, 1963, s. 163—198.

⁷⁹ Pierwsze: S. Wank, *Aehrenthal and the Sanjak of Novibazar Railway Project*, „The Slavonic and East European Review”, t. XLII, 1964, nr 99, s. 353—369; drugie: tenże, *The Appointment of Count Berchtold as Austro-Hungarian Foreign Minister*, „Journal of Central European Affairs”, t. XXIII, nr 2, s. 143—151.

⁸⁰ J. Galantai, *Tisza és a világháború*, „Századok”, 1964, nr 4, s. 687—712; tenże, *István Tisza und der erste Weltkrieg*, AUSB, Sectio Historica, t. V, 1963, s. 185—205. Z materiałów dotyczących polityki zagranicznej 1867—1914 wymienimy jeszcze: I. Dolmányos, *Le conflit de tarif entre la Monarchie Austro-Hongroise et la Serbie (1904—1910) vu par l'historiographie bourgeoise*, AUSB, Sectio Historica, t. II, 1960, s. 167—187, oraz pośrednio: Gy. Tokody, *Die Plane des Alldeutschen Verbandes zur Umgestaltung Österreich-Ungaris*, AH, t. IX, 1963, nr 1—2, s. 39—67.

⁸¹ K. Irinyi, *A Nauman-féle „Mitteleuropa” — tervezet és a magyar politikai közvélemény*, Budapest 1963, s. 127, „Értekezések a történeti tudományok köréből”, t. XXXI.

⁸² L. Zsigmond, *Die Zerschlagung der Österreichisch-Ungarischen Monarchie und die internationalen Kraftverhältnisse*, „Études Historiques”, t. II, Budapest 1960, s. 305—353.

zainteresowane w utrzymaniu monarchii) oraz opracowanie traktujące o węgierskich jeńcach wojennych w Rosji⁸³, relacjonujące przebieg rokowań między rządami austro-węgierskimi a Rosji Radzieckiej o ich ewakuację oraz w dalszej części ich rolę w czasie austro-węgierskiej interwencji na Ukrainie w okresie 1917—1919.

*   *

*

Zeszyt 3—4 „Történelmi Szemle” z 1962 r. poświęcony jest w całości zagadnieniom faszyzmu i prądów autorytatywnych w dwudziestoleciu międzywojennym. Jego część pierwsza zawiera ciekawy i kompetentny wykład problematyki wewnętrznej Węgier pod władzą Horthyego, część druga zaś, mieszcząca w sobie informacje na temat systemów faszystowskich i parafaszystowskich w Niemczech, Włoszech, Hiszpanii, Rumunii, Polsce, Jugosławii oraz dane o prądach faszystowskich w Anglii i Francji, stanowić ma tło porównawcze dla o wiele głębszych rozważań węgierskich. Rozważania te — niezależnie od pozycji wspomnianych na innym miejscu⁸⁴ — reprezentowane są przez ocenę bazy społecznej sił kontrrewolucyjnych na początku lat dwudziestych⁸⁵, omówienie genezy i politycznego funkcjonowania ważnego elementu ideologii systemu — neonacjonalizmu węgierskiego⁸⁶ (działalność na tym polu Kuno Klebelsberga, ministra wyznań w rządzie Bethlena) oraz szkic o zapleczu społecznym ruchów skrajnie prawicowych na Węgrzech w latach trzydziestych⁸⁷.

Dane dotyczące systemu organizacyjnego i działalności politycznej organizacji skrajnie prawicowych, faszystowskich (strzałokrzyżowców i kosokrzyżowców)⁸⁸ znajdujemy w odrębnym omówieniu tegoż autora (M. Lackó)⁸⁹. Interesujące, iż szereg przesłanek tego ruchu widzi on

⁸³ A. J ó z s a, *Adalékok az oroszországi magyar hadifoglyok történetéhez*, HK, t. X, 1963, nr 2, s. 105—145, tegoż autora pod tymże tytułem w HK, t. VIII, 1961, nr 2, s. 625—669.

⁸⁴ A dotyczących problemów społecznych i ruchu robotniczego.

⁸⁵ Gy. R á n k i, *Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisánál: kérdéséhez az 1920-as évek elején*, TSz., t. V, 1962, nr 3—4, s. 353—360. Problem ten w poglądach międzywojennej Komunistycznej Partii Węgier przedstawia: A. S z a b ó, *A Kommunisták Magyarországi Pártja az ellenforradalmi rendszer társadalmi viszonyairól (1919—1933)*, tamże, s. 370—386.

⁸⁶ S. B a l o g h, *A betheni konszolidáció és a magyar neonacionalizmus*, TSz., t. V, 1962, nr 3—4, s. 426—448.

⁸⁷ M. L a c k ó, *Vázlat a szélsőjobboldali mozgalmak társadalmi háttéréről Magyarországon a 1930-es években*, TSz., t. V, 1962, nr 3—4, s. 449—469.

⁸⁸ Ruchy faszystowskie, pierwsi o terenie działania miejskim, drudzy — wiejskim.

⁸⁹ M. L a c k ó, *A magyarországi nyilas mozgalom történetéhez (1935—1937)*, „Századok”, 1963, nr 4, s. 782—809.

w polityce zagranicznej (rewizjonizm terytorialny, alians z Włochami, zbliżenie z Niemcami).

Polityce, w pierwszym rządzie wewnętrznej, dwóch rządów dwudziestolecia międzywojennego poświęcone są dwa odrębne studia. Omówiony został upadek bethlenowskiego systemu rządów (w latach dlań schyłkowych 1929—1931)⁹⁰ oraz powstanie i program pierwszego rządu Gömbösa (1932)⁹¹. W wypadku pierwszej pracy scharakteryzowano przebieg kryzysu gospodarczego na Węgrzech i dojrzewanie kryzysu politycznego, walkę parlamentarną i prasową, polaryzację polityczną (m. in. na tle stosunku do polityki zagranicznej, w związku z tzw. „orientacją rzymską”, stosunkami z Małą Ententą i sprawą austriacką), wybory parlamentarne 1931 r. i wreszcie kryzys rządowy; w drugiej oceniono objęcie teki premiera przez Gömbösa jako dalszy etap faszyzacji życia politycznego w kraju.

Fragment polityki gospodarczej u progu dwudziestolecia międzywojennego i stan gospodarki węgierskiej u schyłku tego okresu przedstawiają opracowania zamieszczone w „Századok” i w „Közgazdasági Szemle”⁹². Obok charakterystyki powojennej inflacji, oceny reform skarbowych L. Hegedüsa (ministra skarbu od grudnia 1920 r.) oraz polityki finansowej i handlowej rządu Bethlena (od sierpnia 1921 r.) znajdujemy tam (w opracowaniu drugim) analizę stanu przemysłowego Węgier, struktury i kierunków przemian w przemyśle tego kraju, dokonaną na porównawczym tle europejskim.

Jednakże nieporównanie obszerniej, jeśli chodzi o dwudziestolecie międzywojenne, omawia się politykę zagraniczną Węgier i liczne jej uwarunkowania. Do tych ostatnich należy polityka zwycięskich mocarstw wobec Węgier i przemian w kraju tym zachodzących. Odnotować więc należy interesującą pracę o misji generała Smutsa⁹³ z 4 kwietnia 1919 r., który prowadził rokowania z rządem Węgierskiej Republiki Rad, równoznaczne — zdaniem autora — z uznaniem tego rządu, oraz omówienie programu pomocy Ententy dla Węgier, zestawionego z wydarze-

⁹⁰ L. Markus, *A bethleni kormányzati rendszer bukása*, „Századok”, 1961, nr 1—2, s. 42—73, nr 3, s. 419—456.

⁹¹ S. Kónya, *Az első Gömbös-Kormány megalakulása és programja*, „Századok”, 1963, nr 2, s. 332—368.

⁹² I. Berend, Gy. Ránki, *Infláció és elzárkózási irányzatok Magyarországon az első világháború után (1921—1924)*; *czyż, Magyarország ipari színvonala az európai összehasonlítás tükrében a második világháború előtt*, „Közgazdasági Szemle”, t. VIII, 1961, nr 1, s. 59—73. Szeregu innych, bardziej szczegółowych, nie wspominamy.

⁹³ Zs. Nagy, *The Mission of General Smuts to Budapest April, 1919*, AH, t. XII, 1965, nr 1—4, s. 163—185.

niami rewolucyjnymi lat 1918—1919⁹⁴ (w którym autorka, relacjonując problemy gospodarcze, zaopatrzenie Węgier po zawieszeniu broni, późniejszą ich blokadę gospodarczą w okresie Republiki Rad oraz organizację i zakres amerykańskiej — w pierwszym rządzie — pomocy żywnościowej, dochodzi do dyskusyjnego stwierdzenia, że mieliśmy do czynienia w wypadku udzielania tej pomocy raczej ze świadomą akcją gospodarczą na rzecz amerykańskich producentów niż z działalnością charytatywną).

Elementy polityczne planowania wojskowego począwszy od 1919 r., położenie wojskowe Węgier w latach 1921—1927 oraz plany wojenne aż po r. 1929 omawiają artykuły zamieszczone w „Hodtörténelmi Közlemények”⁹⁵. Znajdujemy w piśmie tym także opis i ocenę stanu organizacyjnego, zmian w tym zakresie zachodzących, a także po części uzbrojenia armii węgierskiej w latach 1920—1944⁹⁶ oraz charakterystykę walorów tej armii w okresie poprzedzającym przystąpienie Węgier do wojny, pozwalającą na ocenę ich gotowości wojennej, zasobów materiałowych, stanu uzbrojenia, wyszkolenia, rozbudowy organizacyjnej itd.⁹⁷, co stwarza możliwość dokonywania porównań w skali małych państw Środkowej i Wschodniej Europy⁹⁸, które nie w pełni może usprawiedliwiać bardzo krytyczny pogląd autora (Węgry posiadały armię⁹⁹ niezbyt odbiegającą poziomem od sił zbrojnych sąsiadów).

Polityka militarna Węgier w okresie dwudziestolecia międzywojennego jest w szczególnej mierze funkcją ich polityki zagranicznej, której

⁹⁴ Zs. Nagy, *Az Antant segélyprogramja és az 1918—1919 évi forradalmak*, Ptk, 1963, nr 3, s. 37—67.

⁹⁵ A. Gadó, *A Horthy-rendszer kalandor háborús tervei 1919—1921*, HK, t. VIII, 1961, nr 1, s. 112—144; t. a. z., *Horthy-rendszer nemzetközi és katonai helyzete 1921—1927 ben*, tamże, nr 2, s. 544—587; t. a. z., *A Horthy fasizmus agreszív katonai terveinek előtérbe kerülése az 1927—1929 és években*, tamże, t. IX, 1962, nr 1, s. 67—99.

⁹⁶ S. Tóth, *A Horthy-hadsereg szervezete*, HK, t. V, 1958, nr 1—2, s. 51—70, nr 3—4, s. 64—98 (wspominamy o rozprawie tej wyjątkowo, mimo że ukazała się w okresie nie objętym niniejszym przeglądem, gdyż dla omawianego tematu ma znaczenie podstawowe ze względu na zasób informacji i podjętą próbę periodyzacji przekształceń organizacyjnych).

⁹⁷ S. Tóth, *A Horthy-hadsereg helyzete a Szovjetunió elleni háborúba lépés idején*, HK, t. VIII, 1961, nr 2, s. 500—543.

⁹⁸ Tego rodzaju porównań dokonano w literaturze polskiej z wykorzystaniem danych węgierskich. Patrz T. Rawski, *Przekształcenia organizacyjne sił zbrojnych w l. 1939—1945*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1965, nr 2 i 3; dane węgierskie patrz np. nr 3, s. 243 i in.

⁹⁹ W 1941 r. na stopie pokojowej ok. 160 batalionów (jednostek porównywalnych), 176 baterii dział polowych, średnich i ciężkich (w tym 43 plot) zorganizowanych w 8 OK i jednostki podporządkowane naczelnemu dowództwu.

celem przewodnim miały być przekształcenia i aneksje terytorialne, rewizja traktatów z Trianon. Wśród opracowań z zakresu historii dyplomatycznej zwracają uwagę artykuły poświęcone układowi włosko-węgierskiemu z 1927 r.¹⁰⁰ (autor traktuje go jako punkt zwrotny w ewolucji powojennego położenia międzynarodowego Węgier -- ich wyjście z izolacji, ponadto zamieszcza ciekawe uwagi o inicjatywie włoskiej w przedmiocie tego układu, o stosunkach z krajami Małej Ententy pogarszających się w miarę postępów „polityki rzymskiej” Budapesztu, wreszcie o samych pertraktacjach i spotkaniu Bethlen—Mussolini w kwietniu 1927 r.), problemom austriackim w polityce rządu Bethlena (a także Mussoliniego) w latach 1920—1931¹⁰¹ oraz stosunkom niemiecko-węgierskim w pierwszych latach rządów hitlerowskich w Niemczech (1933—1934)¹⁰². Autorzy ostatniego artykułu relacjonując przebieg tych stosunków, od berlińskiej (nb. prywatnej) wizyty Gömbösa z 16 czerwca 1933 r. począwszy, analizują niemiecko-węgierski protokół handlowy 1934 r. oraz formułują sąd o poparciu węgierskich kół rządzących dla nowego reżimu w Niemczech, które wynikało z pewnej bliskości ideowej, czy też ze wspólnej negacji powersalskiego układu politycznego w Europie.

Rok 1934 zamyka okres (1927—1934) będący przedmiotem szczególnego zainteresowania historiografii węgierskiej lat ostatnich. W marcu tego roku podpisano w Rzymie trójstronny układ węgiersko-włosko-austriacki. Omawia go opracowanie, którego autor dowodzi, że gdy Węgry zaświadczały nim kontynuację „orientacji rzymskiej”, wyrażał on w istocie konkurencję niemiecko-włoską o wpływy gospodarcze i organizację polityczną krajów basenu dunajskiego. Międzynarodowe zainteresowanie problemami tego rejonu Europy, w tym Węgier, na początku lat trzydziestych wyrażają także pośrednio lub bezpośrednio historycy austriaccy, angielscy i polscy¹⁰³.

¹⁰⁰ D. Nemes, *Az 1927. évi olasz-magyar szerződés*, „Századok”, 1963, nr 5, s. 1017—1047.

¹⁰¹ L. Kerekes, *Olaszország, Magyarország és az osztrák Heimwehr mozgalom*, TSz., 1961, nr 2, s. 199—216; tenże, *Akten zu den geheimen Verbindungen zwischen der Bethlen-Regierung und der österreichischen Heimwehrbewegung*, AH, t. XII, 1965, nr 1—4, s. 299—339; patrz także: D. Nemes, *Die österreichische Aktion der Bethlen-Regierung*, tamże, s. 187—259.

¹⁰² J. Berend, Gy. Ránki, *German-Hungarian Relations Following Hitler's Rise to Power (1933—34)*, AH, t. VIII, 1961, nr 3—4, s. 314—348.

¹⁰³ Wymienimy tylko: E. Geigemmler, *Botschafter von Hoesch und der deutsch-österreichische Zollunions-plan von 1931*, „Historische Zeitschrift”, XII, 1962, s. 581—595; F. G. Stambrook, *A British Proposal for the Danubian States: the Customs Union Project of 1932*, „The Slavonic and East European Review”, t. XLII, 1963, nr 98, s. 64—88; B. Dopierała, *Polska polityka morska a kraje naddunajskie w latach 1919—1932*, „Przegląd Zachodni”, 1963, nr 2, s. 186—217.

Lata poprzedzające wybuch drugiej wojny światowej, wydarzenia dyplomatyczne zbliżające kryzys są przedmiotem szczególnego zainteresowania historyków węgierskich w latach ostatnich¹⁰⁴.

Magda Adam zajmuje się stosunkami Węgier z krajami Małej Ententy w latach 1936—1938¹⁰⁵ oraz kryzysem czechosłowackim (jesień 1938 r. — wiosna 1939 r.) w świetle akt węgierskiego MSZ¹⁰⁶. Opisuując kształtowanie się stosunków dwustronnych z ich sąsiadami, autorka podkreśla, że wraz z objęciem władzy w Niemczech przez Hitlera wzrasta zagrożenie niemieckie i jego świadomość w krajach Małej Ententy, skłaniając je do podjęcia prób uregulowania stosunków z Węgrami. Zmierzająca ku temu inicjatywa czechosłowacka (plan Hodży) zderza się z akcją niemiecką, w rezultacie zbliżenia niemiecko-włoskiego coraz skuteczniejszą, łączy się w czasie ze zmianami wewnętrznymi w Jugosławii i Rumunii i w rezultacie kończy się fiaskiem. Węgrzy różnicują swój stosunek do sąsiadów, wytyczne rządu Gömbösa dopuszczają porozumienie z Jugosławią, pozostawiają nawet „otwarte drzwi” dla Rumunii, wykluczają jednak zbliżenie z Czechosłowacją. W traktowaniu wszystkich problemów związanych z Czechosłowacją zwraca uwagę obszernie omówienie stosunków czechosłowacko-węgierskich w świetle akt dyplomatycznych przy jednoczesnym skromnym wykorzystaniu węgierskiej i innej prasy, publicystyki prasowej. Kontynuację jak gdyby wątku czechosłowackiego stanowią wspomniane już wyżej opracowania L. Tilkowskiego dotyczące słowackiego ruchu narodowego na obszarach słowackich włączonych do Węgier w okresie kryzysu czechosłowackiego¹⁰⁷. Politykę zagraniczną rządu Imrédyego, przede wszystkim wobec Włoch i Niemiec, po pierwszym arbitrażu wiedeńskim relacjonuje odrębne studium¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Ukazało się szereg wydawnictw źródłowych, druków zwartych, jak chociażby wspomniane tomy źródeł do historii dyplomatycznej Węgier (przypis 7), publikacje dokumentów osobistego archiwum Horthyego (rec. moja w „Studiach z dziejów ZSRR i Krajów Europy Środkowej”, t. I, 1965) i szereg innych.

¹⁰⁵ M. Adam, *Magyarország és a Kisantant a második világháború előtti években (1936—1937)*, „Századok”, 1962., nr 3—4, s. 502—552; t a ż, *Madarsko a Malá Dohoda období před druhom světovou válkou (1937—1938)*, „Československý časopis historický”, 1963, nr 6, s. 742—758 (gdzie obszerniej o roli Czechosłowacji w polityce Małej Ententy wobec Węgier).

¹⁰⁶ *Documents relatifs à la politique étrangère de la Hongrie dans la période de la crise Tchechoslovaque (1938—1939)*, AH, t. X, 1963, nr 1—2, s. 89—116, nr 3—4, s. 373—391.

¹⁰⁷ Patrz przypis 18 oraz L. Tilko vszky, *Magyar-szlovák viszony és szlovák nemzetiségi mozgalom Magyarországon a bécsi döntés után (1938—1941)*, „Századok”, 1964, nr 3, s. 383—418.

¹⁰⁸ A. Kis, *Die Aussenpolitik der Imrédy-Regierung (Nov. 1938 — Febr. 1939)*, AUSB, Sectio Historica, t. III, 1961, s. 235—286.

Wśród pozostałych ważniejszych problemów okresu przed przystąpieniem Węgier do wojny obszernie traktowana jest węgierska polityka wobec Austrii i Anschlusu¹⁰⁹.

*   *
*
*
*

W czasopiśmiennictwie historycznym lat ostatnich obszernie uwzględniane są dzieje drugiej wojny światowej, węgierskiej polityki zagranicznej w latach 1939—1945 oraz wojskowo-politycznej roli Węgier (obszaru Niziny Węgierskiej) w wydarzeniach tych lat. Znajduje to swe uzasadnienie, obok wzrostu zainteresowań badawczych okresem i przedmiotem, w obszernych, stosunkowo dobrze zachowanych i sukcesywnie udostępnianych badaczom (także w druku) zasobach archiwalnych.

Omawiane więc są szeroko założenia polityczne przystąpienia do wojny, źródła i charakter aliansu wojskowego węgiersko-niemieckiego, oceniany jest udział węgierskich jednostek wojskowych w działaniach wojennych¹¹⁰ oraz niepowodzenie projektu rozbudowy armii węgierskiej podczas drugiej wojny światowej¹¹¹. W obszernym opracowaniu analizowana jest polityka zagraniczna Węgier w okresie „drôle de guerre” (wrzesień 1939—czerwiec 1940)¹¹², jego autor omawia sprawę ewentualnego ogłoszenia neutralności (stanowisko premiera Telekyego), poparcia Węgier dla prób spacyfikowania wojny na Zachodzie (w okresie wojny radziecko-fińskiej), stanowisko rządu węgierskiego wobec planu bloku neutralnego w Południowo-Wschodniej Europie, pertraktacje Telekyego w Wiedniu i w Wenecji oraz uwarunkowaną uwzględnieniem węgierskich postulatów rewizjonistycznych rządową aprobatę dla poczynań niemieckich w tym rejonie (przedstawia m. in. niemiecko-węgierskie rozmowy sztabowe na temat ewentualnej akcji wojennej przeciwko Rumunii, nieznanne listy Telekyego do Hitlera z 17 kwietnia i 20 maja 1940 r.).

Obszerne, choć ogólne omówienie polityki zagranicznej Węgier w ca-

¹⁰⁹ L. Kerekes, *Akten des Ungarischen Ministeriums des Äusseren zur Vorgeschichte der Annexion Österreichs*, AH, t. VII, 1960, nr 3—4, s. 355—390.

¹¹⁰ M. Horvath, *Wojenno-politiceskije principy i celi hortistskogo faszizma do i wo wriemja wtoroj mirowoj wojny*, „Études Historiques”, t. II, Budapest 1960, s. 459—486; J. Kun, *Magyarország második világhábruba való belépésének katonapolitikai vonatkozásai*, HK, t. IX, 1962, nr 1, s. 3—39; S. Tóth, *A Horthy-hadsereg helyzete a Szovjetunió elleni háborúbelépés idején*, HK, t. VIII, 1961, nr 2, s. 500—543.

¹¹¹ J. Csima, *A magyar hadsereg fejlesztés távlati terveinek kudarca a másodík világháború alatt*, HK, t. IX, 1962, nr 1, s. 40—66.

¹¹² Gy. Juhász, *La politique extérieure de la Hongrie a l'époque de la „drôle de guerre”*, AH, t. IX, 1963, nr 3—4, s. 407—457.

łym okresie wojennym znajdujemy w czasopiśmie radzieckim¹¹³, przy czym autor zwraca szczególną uwagę na politykę mocarstw anglosaskich wobec tego kraju od 1942 r. poczynając, na węgierskie kontakty polityczne z zachodnimi aliantami na terenie krajów neutralnych (Turcja), porozumienie z nimi w sprawie neutralności w wojnie powietrznej oraz na węgierską obietnicę wystąpienia po stronie koalicji antyhitlerowskiej w dogodnej sytuacji wojennej (wojska anglo-amerykańskie u granic Węgier), wskazuje przy tym na opory Horthyego przed nawiązaniem bezpośrednich rokowań ze Związkiem Radzieckim i grę polityczną aliantów rokowań tych dotyczącą (Horthy wysłał swych przedstawicieli do Moskwy dopiero 28 września 1944 r. na dwa tygodnie przed ustąpieniem). Pokrewnych problemów dotyczy źródłowa publikacja byłego posła węgierskiego w Waszyngtonie¹¹⁴, który przedstawia plany utworzenia na Zachodzie węgierskiego rządu na obczyźnie. Istotną dla omawianych kwestii analizę węgierskiej polityki zagranicznej wraz z jej wewnątrzpolitycznymi uwarunkowaniami (niechęć do zmian w polityce wewnętrznej, stosunki z opozycją: partią drobnych posiadaczy i socjaldemokratami) znajdujemy w opracowaniu poświęconym polityce rządu Kállaya¹¹⁵. Pogląd opozycji na drogi prowadzące do wyjścia z wojny poznajemy na podstawie wyżej wspomnianych memoriałów Bajcsy-Zsilinszkiego do premiera¹¹⁶; prócz zmian personalnych sugeruje on (dwukrotnie: w lipcu 1943 i w lutym 1944 r.) jako środki doraźne zniesienie „ustaw żydowskich”, porozumienie z Serbami i Chorwatami, samorząd dla Siedmiogrodu, ugodę ze Słowakami i in.

Przygotowanie i przebieg wojskowej okupacji Węgier przez armię niemiecką (wrzesień 1943—marzec 1944) znajdujemy w „Hodtörténelmi Közlemények”¹¹⁷, gdy jej tło polityczne dyskutuje autor opracowania zamieszczonego na łamach „Acta Historica”¹¹⁸, przy czym polemizuje on z poglądami Horthyego i Kállaya (przedstawionymi w ich pamiętnikach)

¹¹³ A. J. Puskás, *Iz istorii wniesznej politiki hortvatskoj Wiengrii w gody wtoroj mirowoj wojny*, „Nowaja i Nowiejszaja Istorija”, 1962, nr 5, s. 41—55, tenże, *Adatok Horthy-Magyarország külpolitikájához a második világháború éveiben*, „Századok”, 1961, nr 1.

¹¹⁴ J. Pelényi, *The Secret Plan for a Hungarian Government in the West at the Outbreak of World War II*, „The Journal of Modern History”, t. XXXVI, (Chicago) 1964, nr 2, s. 170—178.

¹¹⁵ I. Pintér, *A Kállay-kormány „hintapolitikája” és az antifasiszta ellenállási mozgalom*, TSz., t. V, 1962, nr 3—4, s. 470—496.

¹¹⁶ Patrz: *Bajcsy-Zsilinszky dokumentumok*...

¹¹⁷ J. Kun, *Magyarország német katonai megszállásának előkészítése és lefolyása, 1943 szeptember — 1944 március*, HK, t. X, 1963, nr 1, s. 37—84.

¹¹⁸ Gy. Ránki, *The German Occupation of Hungary*, AH, t. XI, 1965, nr 1—4, s. 261—283.

o niemożności przeciwstawiania się akcji niemieckiej. Przedstawia plan okupacji z jesieni 1943 r., jego wersję z lutego 1944 r. oraz rozkazy wykonawcze na dzień 19 marca tegoż roku (na podstawie akt OKW). Istniały dwa warianty tych planów — przy węgierskiej zgodzie i wobec kontrakcji armii węgierskiej. Węgierski potencjał wojenny pozwalałby, zdaniem autora, na podjęcie akcji obronnej. Inny artykuł tegoż autora stanowi polemikę z zachodnioniemiecką wizją stosunków niemiecko-węgierskich w 1944 r.¹¹⁹

Agnes Rozsnyói przedstawia historię puczu Szálásiego z 15 października 1944 r.¹²⁰, poczynając od sierpniowego (23 VIII) zawieszenia broni z Rumunią aż po abdykację Horthyego (16 X), konkludując, że zwycięstwo partii faszystów węgierskich odbyło się w warunkach przygotowanych obiektywnie przez wcześniejszą politykę Horthyego i nastąpiło, kiedy ten ostatni, decydując się na zerwanie z Niemcami, nie miał już możliwości kontrolowania wypadków.

Publikacja materiałów źródłowych dotyczących Węgierskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego zamyka cykl pozycji poświęconych sprawom drugiej wojny światowej w piśmiennictwie węgierskim. Komitet ten, grupujący rozmaite odłamy opozycji, kierowany przez Bajcsy-Zsilinszkiego, powstał w pierwszych dniach listopada, opracował plan wojenskowego opanowania Budapesztu i został na skutek denuncjacji rozbity, a członkowie jego aresztowani w końcu listopada 1944 r.¹²¹

W literaturze polskiej odnoszącej się do Węgier okresu drugiej wojny światowej znajdujemy artykuł K. Stasińskiego opisujący położenie uchodźców polskich na Węgrzech w latach 1939—1945¹²², w literaturze rumuńskiej ocenę udziału jednostek rumuńskich w działaniach wojennych na terenie Węgier¹²³.

¹¹⁹ Gy. Ránki, *A német magyar viszony az utolsó háborús évben és az európai biztonság. Megjegyzések Andreas Hillgruber tanulmányához* (polem. z A. Hillgruberem, „Wehrwissenschaftliche Rundschau”, 1960, febr.), TSz., t. IV, 1961, nr 3, s. 373—377.

¹²⁰ A. Rozsnyói, *October Fifteenth, 1944 (History of Szálasi's Putsch)*, AH, t. VIII, 1961, nr 1—2, s. 57—105.

¹²¹ I. Pintér, *Dannye k istorii Wiengierskogo Oswoboditielniego Komitieta Nacyonalnogo Wosstanija*, AH, t. X, 1963, nr 1—2, s. 129—154.

¹²² K. Stasiński, *Polscy uchodźcy na Węgrzech w latach 1939—1945*, „Przełąd Historyczny”, t. LII, 1961, nr 2, s. 247.

¹²³ J. Teclu, *La participation de l'armée roumaine a la guerre antihitlérienne*, „Revue Roumaine d'histoire”, 1962, nr 1, s. 163—168, a także: N. Z. Goldberger, Gh. Zaharia, *La caractère national et international de la résistance en Roumaine*, tamże, s. 189—225.